

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

In 1751 werd bij Amsterdam een distelvlinder gevangen en meegenomen. In die dagen was dat waarschijnlijk ongebruikelijk. Uiteraard zagen de mensen de verschillende vlinders en vermoedelijk konden velen, hoewel niet bijzonder geïnteresseerd, de algemene soorten herkennen. Maar bijzonder was dat iemand de moeite nam om zo'n diertje te vangen, mee naar huis te nemen en het op te zetten. Ook de soort zelf is intrigerend. Meer dan honderd jaar later, in 1858, schrijft P.C.T. Snellen dat de distelvlinder 'doorgaans zeldzaam is, doch in sommige jaren plotseling in groote menigte verschijnt'. En vermoedelijk was de distelvlinder gedurende de Kleine IJstijd in het midden van de achttiende eeuw nog veel zeldzamer. Koos de oorspronkelijke waarnemer juist deze vlinder uit omdat hij anders was dan de andere, of was deze vangst slechts een van de vele tijdens een invasiejaar? Of heeft hij die dag nog veel meer vlinders verzameld maar is alleen deze 'bijzondere' bewaard gebleven? Het zal wel altijd gissen blijven.

Maar er is nog een reden waarom deze ene vlinder zo bijzonder is: het is de oudste waarneming van een uitzonderlijk bestand aan gegevens. Na deze volgden er nog 1,56 miljoen andere. Tezamen bieden zij iets dat veel waardevoller is dan één bijzondere waarneming: dankzij al deze gegevens is het enigszins mogelijk om een beeld te krijgen van de verandering in het voorkomen van de dagvlinders in Nederland.

EEN NIEUWE ATLAS

In 1989 verscheen de 'Atlas van de Nederlandse Dagvlinders' (TAX 1989), die gebaseerd was op 230.000 waarnemingen. Daarna heeft het kijken naar vlinders in Nederland een enorme vlucht genomen, die niemand had kunnen voorzien. In de loop van zo'n 15 jaar groeide het 'bestand dagvlinders' tot 1,56 miljoen waarnemingen. Daarnaast begon in 1992 ook het Landelijk Meetnet Vlinders, waardoor een veel nauwkeuriger beeld werd verkregen van de veranderingen in de aantallen, zowel over de hele periode, per jaar, per landstreek als per biotoop. Ook bleek dat het voorkomen van veel soorten veranderde, voor de meeste in negatieve zin. Om hier meer duidelijkheid over te geven verscheen in 1995 de Rode Lijst Dagvlinders, waarop meer dan 70% van de soorten als verdwenen of bedreigd werd aangemerkt. In vergelijking met andere rode lijsten bleek dat de dagvlinders de meest bedreigde soortgroep waren. Ondanks de toenmalige beleidsintenties is dit beeld niet veranderd en sindsdien is het voorkomen in veel gevallen verder verslechterd. Daarvan getuigt de Rode Lijst van 2006, die eveneens in dit boek is opgenomen. Daarnaast is er na het verschijnen van de vorige atlas veel meer kennis vergaard over de eisen die vlinders aan hun omgeving stellen.

Al langere tijd bestond er dan ook een grote behoefte om al deze nieuwe gegevens en kennis vast te leggen in een nieuw boek: 'De dagvlinders van Nederland'.

LEESWIJZER

De hoofdstukken 2 tot en met 8 vormen het inleidende deel. Hoofdstuk 2 gaat in op enkele taxonomische zaken.

'Wat is eigenlijk een dagvlinder?' en 'Hoeveel verschillende dagvlinderfamilies bestaan er?' zijn vragen die in dit hoofdstuk aan de orde komen. Tevens is daar een lijst van de Nederlandse dagvlinders en hun synoniemen opgenomen. Ten opzichte van de vorige atlas (TAX 1989) zijn vier soorten niet meer opgenomen, is een ondersoort verwijderd en zijn drie soorten toegevoegd. Hoofdstuk 3 geeft een historisch overzicht van het onderzoek naar het voorkomen van dagvlinders in Nederland; daarin worden ook enkele belangrijke onderzoekers van dagvlinders voorgesteld. Hoofdstuk 4 vormt een beknopte inleiding tot de levenscyclus van dagvlinders. Hier worden alle gebruikte termen kort uitgelegd die van belang zijn om de tekst bij het voorkomen of de leefwijze van de afzonderlijke soorten te begrijpen.

Hoofdstuk 5 behandelt de verspreiding van de Nederlandse dagvlinders. Hier wordt ingegaan op hun areaal en hun vermogen zich te verplaatsen. Daarnaast worden de kenmerken van de verschillende Nederlandse landschapstypen gegeven. Ook dit hoofdstuk gaat niet uitgebreid op deze onderwerpen in, maar dient slechts om de tekst bij de afzonderlijke soorten beter te kunnen begrijpen. Hoofdstuk 6 gaat in op de bedreiging van dagvlinders in Nederland. Hier is ook de Rode Lijst van 2006 opgenomen en worden enkele oorzaken van de bedreiging van dagvlinders toegelicht. Hoofdstuk 7 gaat in op de bescherming van dagvlinders en geeft vele mogelijkheden voor een vlinder-vriendelijk beheer. Ook voor deze beide hoofdstukken geldt dat het slechts een inleiding is, die vooral dient om de tekst bij de soorten beter te kunnen begrijpen. In hoofdstuk 8 wordt de totstandkoming en omvang van het 'Bestand Dagvlinders' uitgelegd.

Het hart van dit boek bestaat uit hoofdstuk 9 waarin alle soorten worden behandeld. Aan het begin van dit hoofdstuk worden de gebruikte methoden toegelicht. Hier wordt uitgelegd hoe zaken zijn verklaard of uitgerekend, zoals bijvoorbeeld de vliegtijd, de indexen van het Landelijk Meetnet Vlinders, het relatieve voorkomen in de afgelopen eeuw of de status op de Rode Lijst.

In het uitleidende deel zijn vooral een aantal praktische zaken opgenomen. Hoofdstuk 10 bevat een uitleg van de gebruikte technische termen. Hoofdstuk 11 noemt alle geciteerde bronnen uit de literatuur en hoofdstuk 12 geeft een Engelstalige samenvatting van dit boek. Tot slot zijn nog enkele bijlagen toegevoegd. Bijlage 1 bevat de wetenschappelijke namen van de genoemde plantensoorten. In bijlage 2 staan de waardplanten van de Nederlandse dagvlinders. Bijlage 3 geeft de adressen van organisaties die een bijdrage leveren aan de bescherming van dagvlinders. In bijlage 4 worden de 3200 waarnemers genoemd die een of meer waarnemingen hebben doorgegeven die voor deze publicatie zijn gebruikt. In bijlage 5 worden de verschillende fotografen genoemd. Tot slot wordt in bijlage 6 verteld wie voor welk onderdeel in dit boek verantwoordelijk is.

DANKWOORD

Zonder de hulp van velen zou dit boek nooit tot stand zijn gekomen.

Een atlas kan niet bestaan zonder een gegevensbestand en heel veel mensen zijn wij erkentelijk voor hun bijdrage. Dit dankwoord begint dan ook met de 3200 waarnemers die de moeite hebben genomen hun waarnemingen door te geven. Wij hopen dat zij zich realiseren dat zij met ieder stipje op een kaartje hebben 'meegeschreven' aan dit boek.

Dankzij de zorgen, zweet en uren opbouwend werk van heel veel mensen is het bestand 'dagvlinders' uitgegroeid tot wat het nu is. Tussen een ingestuurde waarneming en een kaartje in deze atlas zit heel veel werk. Formulieren moeten worden gecorrigeerd, gegevens gecontroleerd en ingevoerd, en onderliggende bestanden aangepast en toegevoegd. Een belangrijke bijdrage hieraan hadden (in alfabetische volgorde): Frans van Alebeek, Bert Bleij, Jaap Bouwman, Biogeografisch Informatie Centrum/Integraal Kennis Centrum/Expertise Centrum/LNV (Kees van Kessel, Johan Thissen), Hans Buesink, Paul Chardon, Andries Datema, Eibert Dijkgraaf, Wim Geraedts, Mathilde Groenendijk, Inge van Halder, Guyonne Janss, Saskia Janssen, Rob de Jong, Ruud van Kats, Robert Ketelaar, Henkjan Kievit, Hans Kleinhout, Coen Knotters, Han Klein Schiphorst, Wim Koopman, Leonieke Kruit, Satu Kujala, Victor Mensing, Iris Niemeijer, Tim Pavlicek, Nico Pieterella, Arnout-Jan Rossenaar, Martin Scheper, Marjan Schutte, Ron van 't Veer, Peter Verbeek, Kars Veling, Rob de Vos en Menno van Zuijlen. Maar ook vele anderen hebben hier in meer of mindere mate aan meegedaan. Van harte bedankt.

Froukje van Rootselaar heeft meegedacht met de wijze waarop de diagrammen en tabellen moesten worden (op)gemaakt en heeft ze ook geproduceerd. Zij was telkens weer bereid kleine wijzingen en grotere veranderingen uit te voeren, zodat de verschillende lijntjes en balkjes uiteindelijk het uiterlijk en de vorm hebben gekregen zoals hier afgebeeld. Linda Heilman en Ineke Koopmans hebben geholpen bij het maken van de figuren en tabellen die opgenomen zijn bij de soorten. Huib Poot stelde zijn exemplaar van *Goedaets Metamorfoses Naturae* beschikbaar, zodat wij hieruit een bladzijde konden scannen. Van de voorwoorden van de heer en mevrouw Hoornveld, Jeroen Bredenbeek, Rienk Slings en Theo Verstrael heeft u hopelijk al genoten. Dankzij krachtig speurwerk van Willem Ellis staat in het tweede hoofdstuk een aantal foto's van vlinders uit het verleden. De prachtige tekeningen van Paul Schoenmakers op het schutblad zijn het verbindende element tussen dit boek en de vorige atlas van Tax. Als initiatoren en drijvende krachten achter deze atlas moeten Jan van der Made, Theo Verstrael en Titia Wolterbeek apart worden genoemd.

Daarnaast hebben we verschillende medewerkers van De Vlinderstichting iets vaker dan gedacht van hun werk moeten houden. Claire Hengeveld herschreef de Engelse samenvattingen tot fatsoenlijke 'summaries'. Victor Mensing en Nicolien Peet verzorgden de vele kaarten, figuren en diagrammen. Dankzij Victor Mensing, Jaap Bouwman, Mark Grutters en Kars Veling zijn nog veel verkeerde data gevonden en gewijzigd, foutieve waarnemingen verwijderd, sommige hertoegevoegd, andere verplaatst en sommige nieuw

gemaakt. Daarnaast zijn wij Bernhard Kranenburg en Thea van Vliet erkentelijk voor de literatuurlijst en de controle van de vele citaties. Michiel Wallis de Vries was altijd bereid inhoudelijke vragen adequaat te beantwoorden.

Veel mensen hebben (delen van) de tekst doorgelezen en van kritisch commentaar voorzien, met name Els Backx, Jaap Bouwman, Sicco Ens, Claire Hengeveld, Bernhard Kranenburg, Victor Mensing, Jippe van der Meulen, Nicolien Peet, Vivian Siebering, Isabel Silva, Kars Veling, Theo Verstrael, Henk de Vries, Michiel Wallis de Vries en Titia Wolterbeek. Zonder Liesbeth van Agt zou het een en ander inhoudelijk misschien wel kloppen, maar onbegrijpelijk zijn opgeschreven. Een speciale plaats hierbij neemt Dirk Maes in. Hij heeft als hekkensluis nog één keer *alle* teksten door mogen nemen, en deed dit ook nog binnen de gestelde tijd.

Wij danken Naturalis voor de plezierige samenwerking. Met name Ton de Winter (wat betreft de inhoud) en Niko Korenhof (voor het uiterlijk) zijn wij erkentelijk voor de vele, vele uren die zij in dit project hebben gestoken.

Uiteraard zijn wij de vele fotografen buitengewoon erkentelijk. Zonder hun bijdrage zou dit tenslotte maar een saai boek zijn geworden. Dus heel hartelijk dank John Adams, Jouke Altenburg, Ab Baas, Annette van Berkel, Frits Bink, Henk Bosma, Marcel de Bruijn, Wilma van Dongen, Tim Faasen, Rob Felix, Bernard Fransen, Jeroen Gense, Dick Groenendijk, Henk van Harskamp, Dick en Babs Heijungs, Frans Hodzelmans, de heer Hoen, Nely Honig, Paul van Hoof, Hannie Joziassie, Olaf op den Kamp, Pieter Kan, Robert Ketelaar, Henkjan Kievit, René Krekels, Hans van Kuijk, Ludo Luckerhoff, Ivo Lustenhout, Victor Mensing, Jos Neuteboom, Harold van den Oetelaar, Dries Oomen, Gerrit Padding, Tim Pavlicek, Rob Poot, Silvia Reiche, Hub Reumkens, Wim Rubers, Hans Smeenk, Lars Soerink, Anna Stankiewicz & Macin Sielezniew, archief Stichting Schovenhorst, Joep Steur, Jan van der Straaten, Chris van Swaay, Kars Veling, Jan E.D. Visser, Albert Vliegthart, Geert de Vries, Henk de Vries, Michiel Wallis de Vries, Jan Weima, Bram Wielemaker en Irma Wijnhoff. Naast de vele fotografen moeten hierbij twee mensen apart genoemd worden. Want zij hebben ontstellend veel vrije tijd gestoken in het uitzoeken, aanpassen en scannen van de dia's. Dit zijn Jan van der Straaten en Kars Veling.

Dankzij de vele sponsors is dit grote project financieel mogelijk geworden. Enkele van hen staan bij de afzonderlijke soorten vermeld. De volgende organisaties hebben dit project aanzienlijk ondersteund: het vsbfonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds, het Juncus Porzana Delichon Fonds, het Scheltema-Breet Fonds, het Wereld Natuur Fonds, Vereniging Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Provincie Gelderland, Provincie Flevoland, Provincie Utrecht, Provincie Zuid-Holland, Provincie Noord-Brabant, Provincie Limburg, Duinwaterbedrijf Zuid-Holland, Gemeente Waterleidingen Amsterdam Productiebedrijf Leiduin, Stichting Het Limburgs Landschap en Provinciaal Waterleidingbedrijf Noord-Holland.